IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

O‘ZBEK VA AMERIKA BOLALAR ADABIYOTIDA BOLA QAHRAMONINING IJTIMOIY FAOLLIGI: “SHUM BOLA” VA “THE ADVENTURES OF TOM SAWYER” ASARLARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI

Qodirjonova Iqbola Bahodir qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti
Katta o‘qituvchi, PhD
nizamovaiqbola@yandex.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23206396

Annotatsiya

Mazkur maqolada G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasi va Mark Tvenning “The Adventures of Tom Sawyer” asaridagi Qoravoy va Tom Soyer obrazlarining ijtimoiy faolligi qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda bolalik kattalar dunyosiga bo‘ysunuvchi passiv holat emas, balki ijtimoiy munosabatlar, qarshilik va mustaqil tanlovlar maydoni sifatida talqin etiladi. Qahramonlarning hazil, sarguzasht va norasmiy qarshilik orqali namoyon bo‘ladigan faolligi ularning ijtimoiy muhit bilan munosabatini ochib beradi. Qoravoy faolligi omon qolish va ijtimoiy tengsizlik sharoitida, Tomniki esa o‘yin, sarguzasht va shaxsiy erkinlik doirasida shakllanadi. Shu asosda obrazlarning tipologik mushtarakligi hamda milliy-madaniy o‘ziga xosligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: bolalar adabiyoti, bola obrazi, ijtimoiy faollik, bola agentligi, qiyosiy adabiyotshunoslik, G‘afur G‘ulom, Mark Tven, diniy-axloqiy me’yorlar.

Kirish

Bolalar adabiyotida bola obrazi an’anaviy ravishda tarbiyaga muhtoj, hayotiy tajribasi cheklangan va kattalar ko‘magiga tayanadigan mavjudot sifatida talqin etib kelingan. Biroq XIX–XX asrlar adabiyotida bu qarash asta-sekin o‘zgarib, bola obrazi ijtimoiy muhitni shunchaki kuzatuvchi emas, balki unga munosabat bildiruvchi, mavjud tartiblarni anglovchi va ayrim hollarda ularni o‘zgartirishga intiluvchi faol subyekt sifatida gavdalana boshladi. Zamonaviy bolalik tadqiqotlarida ham bolaning ijtimoiy faolligi uning muayyan ijtimoiy munosabatlar tizimida faol ishtirok etishi, mustaqil qarorlar qabul qilishi hamda o‘z harakatlari orqali atrof-muhitga ta’sir ko‘rsatishi bilan izohlanadi. [1]

G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasi va Mark Tvenning “The Adventures of Tom Sawyer” romani ana shunday faol bola obrazini yaratgan muhim asarlardandir. Har ikki asarda voqealar bola qahramon nigohi orqali beriladi. Natijada kattalar dunyosining axloqiy mezonlari, ijtimoiy tartiblari va rasmiy qadriyatlari bola idroki yordamida qayta baholanadi.

“Shum bola”da Qoravoyning sarguzashtlari XX asr boshlaridagi o‘zbek millatining ijtimoiy hayoti, kambag‘allik, yetimlik, ma’rifatsizlik va ijtimoiy tabaqalanish fonida tasvirlanadi. Tadqiqotlarda qissada kambag‘al bolaning omon qolish uchun kurashi, bolalar mehnati va

[1] Christensen N. Relational Agency, Children’s Literature, and Childhood // Child as Citizen: Agency and Activism in Children’s Literature and Culture / ed. by G. Fenech. — Jackson, MS: University Press of Mississippi, 2025. — DOI: 10.14325/mississippi/9781496858405.003.0005.

ijtimoiy adolatsizlik muammolari yoritilgani qayd etiladi.[2] “The Adventures of Tom Sawyer”da esa Tomning hayoti XIX asr Amerika jamiyatidagi kichik shaharcha muhiti, oilaviy tarbiya, diniy-axloqiy me’yorlar va bolalar o‘yinlari bilan bog‘liq holda tasvirlangan.

Mazkur maqolaning maqsadi Qoravoy va Tom obrazlarining ijtimoiy faolligini qiyosiy-tipologik asosda o‘rganishdan iborat. Ushbu maqolada Qoravoy va Tom Soyer obrazlarining ijtimoiy muhit bilan munosabati, ularning faollik shakllari hamda hazil va sarguzashtning ijtimoiy tanqidni ifodalashdagi badiiy imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, har ikki qahramon obrazining shakllanishida milliy-madaniy muhitning o‘rni va uning bola xarakteri hamda xatti-harakatlarida namoyon bo‘lish xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi.

Bola agentligi va ijtimoiy faollik tushunchasi

Bola agentligi deganda bolaning ijtimoiy muhitda mustaqil harakat qilishi, tanlov qilishi, o‘z fikrini bildirishi va muayyan natijaga erishishga intilishi tushuniladi.[3] Bu tushuncha bolani passiv tarbiya obyekti emas, balki ijtimoiy munosabatlarning faol ishtirokchisi sifatida ko‘rishga imkon beradi. Biroq bola agentligi mutlaq mustaqillikni anglatmaydi. U oila, iqtisodiy sharoit, ijtimoiy tabaqa, ta’lim, diniy muhit va kattalar hokimiyati bilan munosabatda shakllanadi.

“Shum bola” va “The Adventures of Tom Sawyer” asarlarida bola qahramonlarining faolligi rasmiy siyosiy faoliyat shaklida emas, balki kundalik hayotdagi xatti-harakatlar orqali namoyon bo‘ladi. Ular kattalar belgilagan tartibga har doim ham bo‘ysunmaydi, vaziyatdan chiqish uchun aql-zakovatidan foydalanadi, o‘z tengdoshlari bilan munosabat o‘rnatadi va ayrim hollarda kattalar xatti-harakatining axloqiy mohiyatini fosh etadi.

Shu jihatdan Qoravoy va Tomning faolligi ikki asosiy ko‘rinishga ega. Birinchisi — omon qolishga qaratilgan amaliy faollik. Bu Qoravoy obrazida yaqqol ko‘rinadi. Ikkinchisi — o‘yin va mustaqillikka qaratilgan faoliyat bo‘lib, Tom obrazining asosiy xususiyatini tashkil etadi. Har ikki holatda ham bola o‘z shaxsiy tajribasi va tasavvuridan foydalanib, kattalar dunyosidagi cheklovlarni yengib o‘tishga intiladi.

Qoravoy obrazida ijtimoiy faollik

“Shum bola” qissasining bosh qahramoni Qoravoy og‘ir ijtimoiy sharoitda yashayotgan, hayotning turli sinovlariga duch kelgan bola sifatida tasvirlanadi. Uning “shum”ligi oddiy sho‘xlik yoki tarbiyasizlik belgisi emas. Qoravoyning hiyla ishlatishi, tez fikrlashi va turli vaziyatlarga moslasha olishi ko‘pincha ijtimoiy muhitning bosimi bilan bog‘liq. U kambag‘allik, yetimlik va kattalar zulmi sharoitida o‘z hayotini saqlab qolish uchun faol harakat qiladi.

Qoravoyning ijtimoiy faolligi, avvalo, uning makonlar bo‘ylab harakatlanishida namoyon bo‘ladi. U bir joyda turg‘un qolmaydi, turli odamlar bilan uchrashadi, turli kasb va ijtimoiy guruh vakillari bilan munosabatga kirishadi. Har bir yangi muhit Qoravoy uchun sinov maydoniga aylanadi. U ba’zan xizmatkor, ba’zan yordamchi, ba’zan esa tasodifiy vaziyatga tushib qolgan bola sifatida ko‘rinadi. Mazkur o‘zgaruvchanlik uning passiv emas, balki vaziyatni kuzatib, unga mos javob qaytaruvchi qahramon ekanini ko‘rsatadi.

---

[2] Boltaeva H. The Theme of Orphanhood in Donna Tartt’s “The Goldfinch” and Ghafur Ghulom’s “Shum Bola” // Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. — 2025. — Jild 5, № 2. — B. 54–56. — ISSN 2181-2624.

[3] Murray J. Young Children’s Agency // International Journal of Early Years Education. — 2025. — Vol. 33, No. 2. — P. 237–243. — DOI: 10.1080/09669760.2025.2495432.

Qissada Qoravoyning zehn va topqirligi ijtimoiy tengsizlikni yengish vositasi sifatida talqin qilinadi. U boy yoki mansabdor emas, rasmiy hokimiyatga ega emas, biroq o‘z aqli va hozirjavobligi bilan kuchli raqiblarga qarshi tura oladi. Tadqiqotlarda “Shum bola”da boy va kambag‘al o‘rtasidagi tafovut, bolalar mehnatining ekspluatatsiyasi hamda diniy va ma’muriy muhitdagi ikkiyuzlamachilik tanqid qilinadi. Demak, Qoravoyning “shum”ligi ijtimoiy tizimning adolatsizligini ochib beruvchi badiiy vositadir.[4]

Qoravoy ko‘pincha kattalar tomonidan belgilangan tartibga bo‘ysunmaydi. Ammo uning qarshiligi ochiq isyon shaklida emas, balki kulgi, hiyla, qochish va vaziyatni o‘z foydasiga burish orqali yuzaga chiqadi. Bu norasmiy qarshilik shaklidir. Bola jamiyatdagi kuchlar nisbatini yaxshi tushunadi: ochiqchasiga qarshi chiqsa, jazolanishi mumkinligini biladi. Shuning uchun u bilvosita yo‘l tanlaydi. Aynan shu jihat Qoravoy obrazini psixologik jihatdan murakkablashtiradi.

Qoravoy obrazi orqali G‘afur G‘ulom bola taqdirini keng ijtimoiy muammolar bilan bog‘laydi. Qahramonning shaxsiy hayoti Turkistonning tarixiy va iqtisodiy sharoitidan ajralgan holda tasvirlanmaydi. Qissaning voqealari orqali oddiy xalqning turmushi, savodsizlik, diniy mutaassiblik va ijtimoiy himoyasizlik holatlari ko‘rsatiladi. Shu sababli Qoravoy individual qahramon bo‘lish bilan birga, og‘ir sharoitda yashagan bolalar avlodining umumlashgan obraziga aylanadi.

Tom Soyer obrazida ijtimoiy faollik

Tom Soyer ham kattalar tartibiga bevosita bo‘ysunmaydigan, erkinlikni sevuvchi va sarguzashtga intiluvchi bola sifatida tasvirlanadi. Biroq uning faolligi Qoravoynikidan farq qiladi. Tom yashaydigan muhitda kundalik hayot iqtisodiy jihatdan nisbatan barqaror bo‘lsa-da, bolalar xulq-atvori diniy, oilaviy va maktab intizomi orqali qat’iy nazorat qilinadi. Tomning asosiy muammosi jismoniy omon qolish emas, balki o‘z mustaqilligi va tasavvurini saqlab qolishdir.

Tom o‘yinlarni oddiy ko‘ngilochar mashg‘ulot darajasida qoldirmaydi. U o‘yinni ijtimoiy munosabatlarni boshqarish vositasiga aylantiradi. Masalan, jazoga aylanishi kerak bo‘lgan ishni boshqa bolalarga qiziqarli faoliyat sifatida ko‘rsatib, ularni o‘sha ishni bajarishga undaydi. Bu epizod Tomning psixologik kuzatuvchanligi va ijtimoiy ta’sir kuchini ko‘rsatadi. U to‘g‘ridan-to‘g‘ri hokimiyatga ega bo‘lmasa-da, o‘z tasavvuri va nutqi orqali tengdoshlarini boshqaradi.

Tomning faolligi, shuningdek, uning sarguzashtga intilishida namoyon bo‘ladi. U g‘or, orol, qabriston va daryo kabi makonlarni oddiy geografik joy sifatida emas, balki erkinlik va sinov hududi sifatida qabul qiladi. Bu makonlarda Tom kattalar nazoratidan uzoqlashadi va o‘zining mustaqil qoidalarini yaratadi. Sarguzashtlar jarayonida u do‘stlik, qo‘rquv, mas’uliyat va jasorat tushunchalarini anglaydi.

Tomning ijtimoiy faolligi faqat sho‘xlikdan iborat emas. Romanning muhim nuqtalarida u axloqiy tanlov qilishga majbur bo‘ladi. U haqiqatni aytish yoki sukut saqlash, do‘stini himoya qilish yoki o‘z xavfsizligini o‘ylash o‘rtasida tanlov qiladi. Shu tarzda Tomning o‘yinqaroqligi asta-sekin ijtimoiy mas’uliyat bilan to‘ldiriladi. U jamiyatdagi rasmiy qoidalarni har doim hurmat qilmasa-da, do‘stlik va adolat kabi norasmiy axloqiy qadriyatlarga sodiq qoladi.

Mark Tven Tom obrazi orqali kichik shahar jamiyatidagi rasmiy axloq va haqiqiy hayot o‘rtasidagi tafovutni ko‘rsatadi. Kattalar boladan intizom, itoat va mehnatsevarlikni talab qiladi,

[4] Tojiboyeva M. M. Childhood and Social Criticism in Gafur Ghulam’s “Shum Bola” // Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations. — 2025. — Vol. 1, No. 1. — P. 190–192. — DOI: 10.71337/inlibrary.uz.jmsi.83693.

biroq o‘zlari ham ikkiyuzlamachilikdan xoli emas. Tomning kulgili va sarguzashtlarga boy xatti-harakatlari ana shu ziddiyatni fosh etadi. Bola nigohi kattalar dunyosining jiddiy deb hisoblangan qadriyatlarini nisbiylashtiradi.

Qiyosiy-tipologik o‘xshashliklar

Qoravoy va Tom Soyer o‘rtasidagi birinchi muhim o‘xshashlik — ularning ikkalasi ham **faol bola qahramonlari** ekanidir. Ular voqealar oqimiga shunchaki ergashmaydi, balki voqealarni yuzaga keltiradi. Ularning qarorlari syujet rivojini belgilaydi. Shuning uchun har ikki asarda bola obrazi markaziy badiiy kuch sifatida ishtirok etadi.

Ikkinchi o‘xshashlik — qahramonlarning kattalar tartibiga tanqidiy munosabatidir. Qoravoy rasmiy diniy va ijtimoiy mavqega ega bo‘lgan ayrim shaxslarning soxtaligini o‘z tajribasi orqali kashf qiladi. Tom esa maktab, cherkov va oilaviy nazoratning haddan tashqari rasmiy shakllarini o‘z xatti-harakatlari bilan shubha ostiga qo‘yadi. Har ikki qahramon kattalar dunyosini bola nigohi orqali qayta baholaydi.

Uchinchi tipologik umumiylik — hazilning ijtimoiy tanqid vositasi sifatida qo‘llanishidir. “Shum bola”dagi kulgi ko‘pincha kambag‘allik va zulm sharoitidagi hayotiy chidamlilikni ifodalaydi. “The Adventures of Tom Sawyer”dagi yumor esa intizom, diniy rasmiyatchilik va ijtimoiy obro‘ga asoslangan munosabatlarni masxara qiladi. Demak, hazil ikki asarda ham bolaning passivligini emas, balki uning tanqidiy faoliyatini kuchaytiradi.

Milliy-madaniy farqlar

Shunga qaramay, Qoravoy va Tomning ijtimoiy faolligi bir xil mazmunga ega emas. Qoravoyning faolligi bevosita ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyoj bilan bog‘liq. U ko‘pincha ochlik, yetimlik, mehnat va himoyasizlik sharoitida harakat qiladi. Uning topqirligi hayotiy zarurat natijasidir. Shu sababli Qoravoy obrazi orqali o‘zbek jamiyatining tarixiy sharoiti, mahalla va qarindoshlik munosabatlari, diniy muhit hamda tabaqaviy tafovutlar aks etadi.

Tomning faolligi esa ko‘proq individual erkinlik, o‘yin va sarguzasht bilan bog‘liq. U ijtimoiy jihatdan Qoravoyga qaraganda himoyalanganroq muhitda yashaydi. Tomning asosiy qarshiligi iqtisodiy zulmga emas, balki kundalik intizom va kattalar nazoratiga qaratilgan. Shuning uchun uning sarguzashtlari ko‘proq o‘zlikni anglash va mustaqil shaxs bo‘lish jarayonini ifodalaydi.

Yana bir farq bola va jamoa munosabatida ko‘rinadi. Qoravoy ko‘pincha jamiyatning chekka qatlamlari bilan to‘qnashadi va uning hayoti omon qolish strategiyasiga asoslanadi. Tom esa tengdoshlari bilan guruh tuzadi, o‘yinlar tashkil etadi va o‘zining norasmiy “jamoa”sini shakllantiradi. Shu bois Tomning faolligi kollektiv o‘yin va do‘stlik orqali, Qoravoyniki esa individual zukkolik va moslashuvchanlik orqali namoyon bo‘ladi.

Xulosa

“Shum bola” va “The Adventures of Tom Sawyer” asarlarida bola qahramoni passiv kuzatuvchi yoki kattalar tarbiyasining oddiy obyekti sifatida emas, balki ijtimoiy hayotning faol ishtirokchisi sifatida tasvirlangan. Qoravoy va Tom o‘zlarining topqirligi, erkinlikka intilishi, hazil-mutoyibasi va sarguzashtlari orqali kattalar dunyosidagi rasmiy tartiblarni sinovdan o‘tkazadi.

Qoravoyning ijtimoiy faolligi kambag‘allik, yetimlik, bolalar mehnati va adolatsizlik sharoitida omon qolish hamda insoniy qadrini saqlashga qaratilgan. Tomning faolligi esa o‘yin, sarguzasht, do‘stlik va shaxsiy mustaqillik orqali shakllanadi. Birinchi obrazda ijtimoiy faollik hayotiy zaruratga, ikkinchisida esa erkinlik va o‘zlikni anglash ehtiyojiga ko‘proq asoslanadi.

Qiyosiy-tipologik jihatdan har ikki qahramonni birlashtiruvchi asosiy xususiyat — ularning kattalar dunyosini bola nigohi orqali tanqid qilishi va mavjud tartibni o‘ziga xos yo‘l bilan qayta talqin qilishidir. Farqli jihatlar esa o‘zbek va Amerika jamiyatlarining tarixiy, iqtisodiy hamda madaniy sharoitlari bilan belgilanadi. Shu ma’noda “Shum bola” va “The Adventures of Tom Sawyer” asarlari bolalar adabiyotida bola agentligi, ijtimoiy faollik va norasmiy qarshilik masalalarini o‘rganish uchun muhim qiyosiy material bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murray J. Young Children’s Agency // International Journal of Early Years Education. — 2025. — Vol. 33, No. 2. — P. 237–243. — DOI: 10.1080/09669760.2025.2495432.
2. Boltaeva H. The Theme of Orphanhood in Donna Tartt’s “The Goldfinch” and Ghafur Ghulom’s “Shum Bola” // Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. — 2025. — Jild 5, № 2. — B. 54–56. — ISSN 2181-2624.
3. Christensen N. Relational Agency, Children’s Literature, and Childhood // Child as Citizen: Agency and Activism in Children’s Literature and Culture / ed. by G. Fenech. — Jackson, MS: University Press of Mississippi, 2025. — DOI: 10.14325/mississippi/9781496858405.003.0005.
4. G‘ulom, G‘. Shum bola. Toshkent: Yosh gvardiya, 1958.
5. Tojiboyeva M. M. Childhood and Social Criticism in Gafur Ghulam’s “Shum Bola” // Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations. — 2025. — Vol. 1, No. 1. — P. 190–192. — DOI: 10.71337/inlibrary.uz.jmsi.83693.
6. Twain, M. The Adventures of Tom Sawyer. New York: American Publishing Company, 1876.